

الزامات مشارکت جویی و مشارکت‌پذیری در فرآیند ساماندهی بافت‌های فرسوده شهری از نظر جامعه محلی، مورد مطالعه: شهر قم

محسن شبستر^{۱*}، فاطمه فلاح حیدری^۲ و زهرا مرادی^۳

^۱ دانشجوی کارشناسی ارشد برنامه‌ریزی توسعه منطقه‌ای دانشگاه علامه طباطبایی، تهران، ایران
^۲ دانشجوی کارشناسی ارشد جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، دانشگاه پیام نور، رشت، ایران و باشگاه پژوهشگران جوان و نخبگان، واحد آستانه اشرفیه، دانشگاه آزاد اسلامی، آستانه اشرفیه، ایران
^۳ دانشجوی کارشناسی ارشد برنامه‌ریزی شهری گرایش آمایش شهری دانشگاه خوارزمی، تهران، ایران

تاریخ دریافت مقاله: ۱۳۹۶/۱۲/۲۶ تاریخ پذیرش مقاله: ۱۳۹۷/۰۲/۲۸

چکیده

مداخله در بافت‌های فرسوده اساساً امری اجتماعی است و رکن اصلی آن مشارکت خانوارهای ساکن در محدوده‌های هدف ساماندهی است. تجربه تهیه، اجرا و ارزیابی طرح‌های ساماندهی بافت‌های فرسوده آشکارا نشان داده؛ بدون توافق و هم‌پیوندی ساکنان و متولیان امر بهسازی و نوسازی، تضمینی برای تحقق اهداف وجود نخواهد داشت. لذا جلب مشارکت ساکنان از پیش‌شرط‌های حیاتی طرح‌ریزی در بافت‌های فرسوده است. در این راستا برنامه‌ریزی به‌منظور تقویت حس مشارکت‌جویی در ساکنان و تحقق زمینه‌های مشارکت‌پذیری مردم نیازمند آگاهی از نوع نگرش جامعه محلی است و پژوهش حاضر نیز به همین منظور صورت گرفته است. جامعه آماری این پژوهش محله‌های چهارمردان (بافت مرکزی)، هندیان (بافت میانی) و سیدمعصوم (بافت حاشیه‌ای) در شهر قم می‌باشد و فرآیند پژوهش به این صورت است که ابتدا به بررسی کتابخانه‌ای سوابق مرتبط با مسأله پژوهش و تدوین چارچوب نظری پرداخته است و سپس ضمن تدوین فرضیاتی در پاسخ به سؤال‌های مطرح شده به بررسی‌های میدانی پرداخته است. روش تحقیق توصیفی-تحلیلی بوده و جمع‌آوری داده‌ها از طریق پرسش‌گری توأم با مصاحبه صورت گرفت و به‌منظور بررسی فرضیه‌ها از روش اسپیرمن و آزمون تحلیل مسیر بهره گرفته شد. یافته‌های تحقیق نشان داد در مورد تصمیم به مشارکت مالکین و ساکنین، عواملی نظیر تجارب موفق و ناموفق نوسازی، توافق متولیان با اهالی بر سر مسائل و مشکلات، رضایت‌مندی سکونت، تصمیم سایر همسایگان به مشارکت و همکاری و سطح آگاهی اهالی نسبت به جنبه‌های متفاوت مشارکتی عوامل علی موثر بر مشارکت مردم در فرآیند بهسازی، نوسازی و بازسازی بافت‌های فرسوده به شمار می‌آیند. در پایان به پیشنهاداتی برای افزایش سطح انگیزه‌های مشارکتی در بافت‌های فرسوده در هر سه محله مورد مطالعه ارائه شده است.

کلید واژه‌ها: بافت فرسوده، بهسازی و نوسازی، مشارکت‌پذیری، جامعه محلی، شهر قم

مقدمه

مشارکت به مفهوم درگیری ذهنی، عاطفی و جسمی فرد درگروه و به‌کار گرفتن منابع شخصی به‌منظور سهیم شدن در یک اقدام جمعی و دستیابی به هدف مشترک تعبیر می‌شود. مشارکت، رشد و توسعه را شتاب می‌بخشد و مشکل کمبود سرمایه و نیروی انسانی دولتی را برطرف می‌کند و در اجرا و حفاظت از پروژه‌های توسعه، سازمان‌های دولتی را یاری می‌رساند. لذا ترویج فرهنگ مشارکت در برنامه‌ریزی شرایط پیچیده حاکم بر تصمیم می‌تواند راه‌گشای بسیاری از موانع باشد. بهسازی و نوسازی بافت‌های فرسوده شهری از جمله مباحثی است که به سبب پیچیدگی و گستردگی مشکلات مترتب از آن؛ نیازمند بسیج منابع و جلب مشارکت اکثریت جامعه محلی است. جلب مشارکت ساکنان در انتخاب روش‌ها و گزینه‌های مناسب مداخله می‌تواند خطرهای اجتماعی ناشی از جابه‌جایی جمعیت را کاهش دهد و علاوه بر سودآوری‌های اقتصادی، سودآوری‌های اجتماعی در پی داشته باشد. همچنین به سبب مزایایی چون ارتقاء شأن سکونتی بافت، گذر کردن بافت از حاشیه به متن شهر، اعتمادسازی متقابل بین ساکنان و متولیان امر، تأمین حق امنیت و سکونت (حق اقامت و مالکیت)، ایجاد مراکز سرزنده، فعال و باهویت در بافت جهت افزایش تعاملات اجتماعی، کاهش بیکاری، جرم و بزه، پرورش قابلیت‌های متناسب با توانایی، مهارت و دانش از اهمیت و جایگاه ویژه‌ای برخوردار است (مهندسین سبز اندیش پایش، ۱۳۸۲، ص. ۳۵-۳۰) از طرفی محدود و ناکافی بودن درآمد شهرداری‌ها برای ارائه خدمات شهری در بافت‌های فرسوده شهری به دلیل نازل بودن توان اقتصادی ساکنان و بان بودن هزینه‌های تعمیر و نگهداری این بافت‌ها، موجب می‌شود که به نامسازی و مقاوم‌سازی ساختمان در این مناطق چندان عنایتی نشود و این بافت‌ها رفته رفته به منطقه‌ای چشم‌آزار و ویرانه تبدیل شوند (سرور و همکاران، ۱۳۹۵، ص ۵۴-۱۳۹) از این رو، مشارکت را یکی از پیش شرط‌های اساسی تحقق اهداف بهسازی و نوسازی برشمرد که می‌بایست برنامه مدونی به‌منظور فراهم‌سازی بستری لازم برای تحقق آن صورت گیرد. در سال‌های اخیر گام‌هایی در این خصوص برداشته شده است اما همچنان نتایج قبل توجهی به همراه نداشته است. در حال حاضر مدیریت شهری کشور در برابر سیل شهرنشینی نیم قرن اخیر دگرگون شد و هنوز و همچنان نتوانسته است خود را برای این جریان خروشان، متلاطم و مقتدر مجهز کند و در بسیاری موارد آنچنان سرگرم روزمره‌گری است که معلوم نیست چگونه اجازه می‌دهد در پیرامون بافت‌های شهری موجود این چنین وسیع، فرسوده بسازند و فرسوده‌سازی (به جای شهرسازی) بخش عظیمی اراضی کشاورزی و منابع طبیعی نسل‌های آینده را تصرف کند (سرور، ۱۳۹۰، ص ۱۲۳-۱۰۲) ضروری است چنین روندی با بهره‌گیری از ظرفیت‌های درونی شهر بویژه ظرفیت‌های کالبدی از طریق سرمایه‌های اجتماعی در بطن آن هدایت شود. پژوهشگران در پژوهش‌های انجام شده عواملی چون تبعیض‌های جنسیتی، عدم وجود حس تعلق در ساکنان، بی‌اعتمادی مردم نسبت به متولیان امر نوسازی و علاقه به آپارتمان‌نشینی بر بی‌میلی ساکنان برشمرده‌اند. لذا پژوهش حاضر درصدد است با هدف بررسی و تحلیل نگرش جامعه محلی در بافت‌های فرسوده به ارائه رهنمودهایی در جهت برنامه‌ریزی و تقویت انگیزه‌های مشارکتی نائل آید. از این رو شهر قم با مساحتی بالغ بر ۱۲ هزار هکتار وسعت، ۱,۰۷۴,۰۰۰ نفر جمعیت را در درون خود جای داده است و به عنوان دومین استان فرسوده کشور شهری که یک ششم مساحت آن (حدود

۲هزارهکتار) دچار فرسودگی است مورد بررسی قرار خواهد گرفت تا از این طریق راهبردهای بهسازی و نوسازی مبتنی بر برنامه‌ریزی مشارکتی را جهت‌دهی نماید.

اهمیت و ضرورت پژوهش

در فرآیند ساماندهی بافت‌های فرسوده شهری توجه به نقش مردم برای تحقق اهداف بسیار اهمیت دارد. نوسازی و بهسازی بافت‌های فرسوده شهری بایستی در چارچوب مشارکت شهروندی تهیه و اجرا شود در غیر این صورت ساکنین خود را با طرح‌ها بیگانه دانسته و هیچ‌گونه مشارکتی نخواهند داشت. طرح‌های ساماندهی بافت فرسوده در زمره طرح‌های تفصیلی ویژه‌ای است که می‌بایست بر اساس اصول و مبانی حاکم در فرآیند طراحی شهری تهیه و اجرا گردد. از مهم‌ترین نیازها و ویژگی‌های این گونه طرح‌ها، بررسی و تعیین دقیق حقوق مکتسب اقسار محدوده و به طبع آن نیاز مبرم به تصمیم‌گیری با مردم برای تعیین سرنوشت آنهاست (موسوی، ۱۳۸۵، ص. ۱۳). از این‌رو، با توجه به اهمیت نقش ساکنان و نیز به حضور آنها در فرآیند بازآفرینی می‌بایست با شناسایی هر چه بیشتر انگیزه‌ها و تمایلات ساکنان به حضور و مشارکت فعال بسترسازی در این جهت را فراهم ساخت اما آنچه مورد توجه است عواملی است که میزان تمایل ساکنان و تصمیم آنان بر مشارکت و عدم مشارکت را تحت‌الشعاع قرار می‌دهد. شناسایی این عوامل و برنامه‌ریزی در این زمینه‌ها می‌تواند با سرعت بخشی به امر ساماندهی بافت فرسوده و کاهش هزینه‌های مدیریت شهری دامنه اقدامات عمرانی را وسعت بخشیده و با ایجاد شرایط مناسب زیست رضایت شهروندان را به همراه آورد لذا بررسی الزامات مشارکت‌جویی و مشارکت‌پذیری ساکنان و مالکان جامعه محلی بررسی شود. و به بیان ساده، اگر نگرش‌های مردم را بدانیم، می‌توانیم رفتار آنان را پیش‌بینی و بر آن کنترل داشته باشیم. (کریمی، ۱۳۹۳، ص. ۱۱۷) تحقیق حاضر نیز به همین منظور صورت گرفته است.

سؤال‌ها و فرضیه‌های تحقیق

۱- الزامات اصلی مشارکت‌جویی در فرآیند ساماندهی از نظر ساکنان بافت مرکزی، میانی و حاشیه‌ای شهر قم کدامند؟

* میان سطح آگاهی و اطلاع مردم و تمایل آن‌ها به مشارکت (مشارکت‌جویی) ارتباط وجود دارد.

* میان تصمیم هر خانوار به مشارکت بر روی تصمیم هر خانوار دیگر (مشارکت‌جویی) ارتباط وجود دارد.

* میان رضایت‌مندی سکونتی و تمایل آنها به مشارکت در امر بازآفرینی ارتباط وجود دارد.

۲- الزامات اصلی مشارکت‌پذیری در فرآیند ساماندهی از نظر ساکنان بافت مرکزی، میانی و حاشیه‌ای شهر قم کدامند؟

* میان تجربیات موفق و ناموفق در بهسازی و نوسازی بافت‌های فرسوده و تمایل مردم به مشارکت ارتباط وجود دارد.

* میان توافق متولیان امر بهسازی و نوسازی و مردم بر سر مشکلات بافت و تمایل مردم ارتباط وجود دارد.

۳- راهبردهای تقویت حس مشارکت‌جویی و مشارکت‌پذیری ساکنان بافت‌های فرسوده کدامند؟

اهداف پژوهش

- سعی در درک قوائد و منطق ذهنی مردم به مشارکت در فرآیند ساماندهی بافت فرسوده در شهر قم.
- آگاهی از الزامات برنامه‌ریزی جهت مشارکت جویی ساکنان و برنامه‌ریزی با مردم و برای مردم.
- ارائه راهبردهایی در جهت تقویت و تسریع فرآیند ساماندهی بافت با رویکرد برنامه‌ریزی مشارکتی.

پیشینه پژوهش

به طور کلی مشارکت فرآیندی است که طی آن افراد، گروه‌ها و سازمان‌ها در انجام طرح‌ها و برنامه‌ها به هم به صورت فعال همکاری می‌کنند. از نظر "بانک جهانی"، مشارکت فرآیندی است که از طریق آن صاحبان منافع در برنامه‌های مربوط به فعالیت‌های توسعه اثر گذاشته و بر تصمیمات و منابعی که آنها را تحت تأثیر قرار می‌دهد نظارت دارند (<http://www.worldbank.org>).

سازمان بین‌المللی کار (ILO)، مشارکت را سهم افراد یا گروه‌های سازمان‌یافته جمعیت فعال از لحاظ اقتصادی، در تسریع توسعه اقتصادی و اجتماعی می‌داند. (www.ILO.com) از نظر موسر، مشارکت بدین معناست که مردم به منظور حصول یک نتیجه مطلوب بسیج شوند (Moser, 1983, p.11). مشارکت محاسن متعددی دارد که از جمله آنها می‌توان به مواردی چون آموزش، کاهش هزینه‌ها، توانمندسازی و مدیریت محیطی اشاره نمود. (Renee A Ivan, John Stansbury: 2004, p. 56) براساس این اصل تمامی شهروندان بایستی مستقیماً یا از طریق نهادهای میانجی که نشان‌دهنده علایق آنها باشد در فرآیند تصمیم‌گیری شرکت نمایند. چنین مشارکتی بر مبنای آزادی بیان و آزادی انجمن‌ها شکل می‌گیرد (<http://tughi.apdip>).

تحقیقاتی که مستقیماً به موضوع مشارکت و فرآیند بهسازی و نوسازی بافت فرسوده پرداخته‌اند می‌توان به کار محمدی و همکاران (۱۳۹۲) اشاره داشت که در مقاله‌ای با عنوان "عوامل اجتماعی مؤثر پایین بودن میزان مشارکت مردم در بهسازی و نوسازی بافت‌های فرسوده شهری" نتیجه می‌گیرند، حسن تعلق مردم به محله، محافظه‌کاری و بی‌اعتمادی مردم نسبت به مسئولین و نابرابری‌های جنسیتی حضور اجتماع، از موانع عمده مشارکت مردم در بهسازی و نوسازی بافت‌های فرسوده است. در رابطه با همین مسأله، لطیفی و مروتی (۱۳۹۱) طی مقاله‌ای با عنوان "بررسی عوامل اجتماعی مؤثر بر تمایل ساکنان بافت‌های فرسوده به نوسازی مطالعه موردی: محله امامزاده عبدالله تهران" در این رابطه عواملی همچون میزان و وضعیت اعتماد به همسایگان، همکاری ساکنین در امور جمعی، تعلق خاطر به محله، علاقه به آپارتمان‌نشینی و اطلاع از وجود ضمانت‌های قانونی در طرح نوسازی بررسی شده و چگونگی رابطه آنها با میزان تمایل ساکنان بافت‌های فرسوده به نوسازی تعیین گردیده است. و در پایان نتایج به دست آمده نشان می‌دهد که رابطه معناداری بین متغیرهای بررسی شده با میزان تمایل به نوسازی در بین ساکنان محله امامزاده عبدالله وجود دارد. قدرجانی و قیطرانی (۱۳۹۱) نیز در مقاله‌ای با عنوان "بررسی روش‌های ارتقاء مشارکت مردمی در بهسازی و نوسازی مسکن فرسوده مطالعه موردی: محله جولان در شهر همدان" نتیجه می‌گیرند که با جلب مشارکت شهروندان از طریق عوامل مؤثر در این حیطه مانند اعتمادسازی در بین مردم، ایجاد ضمانت اجرایی از سوی دولت، مشوق‌های مالی و غیره با توجه به ساختار اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی و ظرفیت‌ها و

پتانسیل‌های محله امکان دستیابی به بهسازی و نوسازی مطلوب خواهد شد. همچنین در این زمینه بایستی به کارهای "زالی دارابی و درودخانی" و "مومنی، محمدی، مهدی‌زاده" و "سجادی، موسوی و اسکندرپور" و سایر تحقیقات در این زمینه اشاره داشت. تحقیقات انجام شده در حول انگیزه و تمایل مردم به مشارکت در بافت‌های فرسوده همگی بر نگرش خانوارها و تأثیر آن بر تصمیم آنها اتفاق نظر دارند. حال آنکه در شکل‌گیری نگرش نسبت به یک پدیده، واقعیت و موقعیت عوامل متعددی چون تجربیات، باورها، شخصیت و محیط اثر گذار است. و این تحقیقات تنها بر عامل محیط و آن هم در سطح مبتدی اشاره داشته‌اند. حال آنکه مسأله فراتر از این سطح است و ابعاد گوناگونی دارد. تلاش حاضر بر تبیین ابعاد آن و ارائه راهکارهایی در جهت هدایت برنامه‌های مشارکتی است. مشارکت در فرآیند بهسازی و نوسازی بافت‌های فرسوده امری است که در وهله اول نیازمند پذیرش از ناحیه مردم و اعتماد آنان به مدیریت شهری می‌باشد. اما آنچه این اعتماد را فراهم می‌آورد در یک تحلیل ذهنی از سوی خانوارها صورت می‌گیرد که در این پژوهش نگرش نامیده می‌شود و دارای سه مؤلفه شناختی - عاطفی - رفتاری می‌باشد. اعتماد که پیش شرط اصلی ایجاد سرمایه‌های اجتماعی است مولود نوع نگرش به موضوع است. مشارکت‌جویی و مشارکت - پذیری خانوارهای ساکن در بافت‌های فرسوده با نوع نگرش آنها به بهسازی و نوسازی در ارتباط است و میزان آن و نحوه اثرگذاری متغیرها محل بررسی است. که نحوه اثرگذاری روابط چگونه است. شناخت این اثر روابط و شدت اثرگذاری‌ها بر کنترل مؤلفه سوم که مؤلفه رفتاری و تمایل به عمل نامیده می‌شود را مورد برنامه‌ریزی و کنترل قرار خواهد داد.

جدول ۱: متغیرهای مؤثر بر مشارکت شهروندان در اداره امور شهری

پژوهشگران و نظریه پردازان	زمینه‌های مشارکت‌جویی و مشارکت‌پذیری
لوهمان، باریبال و دریکل	اعتماد و اعتمادسازی یکی از متغیرهای اصلی در میزان مشارکت شهروندان در امور مختلف شهری است
آلوموند و وریا	اعتماد از لوازم اصلی فرهنگ مردمی و مشارکتی است
هابرماس	اعتماد شرط اصلی برقراری کنش ارتباطی است
گرونبرگ	رضایت شهروندی از وضع زندگی خود رضایت بیشتری داشته باشند تمایل بیشتری به مشارکت در امور شهری نشان خواهند داد
مازلو	رضایت اجتماعی، پایه کنش اجتماعی را تشکیل می‌دهد
مک کلند	حس مسئولیت‌پذیری یکی از ارکان مشارکت محسوب می‌گردد
کارل ماکس، ماکس وبر و جرج زیمل	احساس قدرت
سیلز، وینر و تورن	عضویت انجمنی، اعتماد اجتماعی و پایگاه اجتماعی
مونتالو، دنیس	مالکیت مسکن، احساس قدرت یا بی‌قدرتی، اعتماد اجتماعی، رضایت از مدیریت شهری و پایگاه اجتماعی - اقتصادی
محمدی و همکاران	حس تعلق مردم به محله، محافظه‌کاری و بی‌اعتمادی مردم نسبت به مسئولین و نابرابری‌های جنسیتی حضور اجتماع

پژوهشگران و نظریه‌پردازان	زمینه‌های مشارکت‌جویی و مشارکت‌پذیری
سید هادی حسینی و همکاران	احساس تعلق، سطح تحصیلات، میزان رضایت و تعامل اجتماعی
پور بدیعی	انگیزه، تحصیلات، آگاهی از عملکرد سازمانی، رسانه‌های ارتباط جمعی
تقوایی و همکاران	مالکیت، رضایت، احساس تعلق و وضعیت اجتماعی و اقتصادی
علوی تبار	سن، تحصیلات، اعتماد به نفس، وضعیت شغلی، روابط سنتی و اخلاقی، هزینه و فایده طرح، زبان، میزان شهرنشینی و احساس بی‌قدرتی
شکوری	ثروت، درآمد، آگاهی، تحرک اجتماعی، سن، تحصیلات، انگیزه، پایگاه اجتماعی - اقتصادی و رسانه‌های عمومی
زارع و همکاران	سن، درآمد، تحصیلات، ویژگی‌های اجتماعی - اقتصادی، نگرش مردم، میزان تمایل به مشارکت، میزان مهارت شهروندان، سطح رضایت از مدیریت منطقه
لطیفی و مروتی	میزان و وضعیت اعتماد به همسایگان، همکاری ساکنین در امور جمعی، تعلق خاطر به محله، علاقه به آپارتمان‌نشینی و اطلاع از وجود ضمانت‌های قانونی
قدرجانی و قیطرانی	اعتمادسازی در بین مردم، ایجاد ضمانت اجرایی از سوی دولت، مشوق‌های مالی و غیره باتوجه به ساختار اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی و ظرفیت‌ها و پتانسیل‌های محله

مأخذ: اسماعیل‌زاده و همکاران، ص ۱۳۱.

مبانی نظری

بافت‌های فرسوده: مناطقی از شهر است که در طی سالیان گذشته عناصر متشکله آن اعم از تأسیسات روبنایی، زیربنایی، ابنیه، مستحذات، خیابان‌ها و دسترسی‌ها، دچار فرسودگی و ناکارآمدی شده و ساکنان آنها از مشکلات متعدد اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و کالبدی رنج می‌برند (شرکت عمران و بهسازی شهری ایران، ۱۳۹۴، ص ۸۱).

بافت تاریخی مرکزی: مناطقی واقع در بخش‌های قدیمی شهرها هستند که تا پیش از آغاز قرن حاضر یعنی شروع شهرنشینی جدید در ایران شهر آن زمان را تشکیل می‌دادند این بافت‌ها در زمان حاضر در مرکز شهرها واقع‌اند. بازارهای سنتی شهری به عنوان مراکز دادوستد و بناهای با اهمیت دیگری مانند مراکز دادوستد و بناهای با اهمیت دیگر مانند مراکز مذهبی در این بخش‌ها واقع شده‌اند.

بافت قدیمی یا میانی: در اطراف هسته اولیه شهرها و پیوسته به آن شروع به شکل‌گیری کرد این بخش از شهر که در حد فاصل شهرنشینی آرام به شهرنشینی سریع شکل می‌گیرد و نه چندان تاریخی و نه چندان جدید است.

بافت اسکان غیررسمی یا حاشیه‌ای: بافت‌هایی هستند که بیشتر در حاشیه شهرها و کلان‌شهرهای کشور قرار دارند و خارج از برنامه رسمی توسعه شکل گرفته‌اند. ساکنین این بافت‌ها را مهاجران کم درآمد و روستایی تهیدست شکل می‌دهند. این بافت‌های خودرو که سرعت ساخته شده‌اند فاقد ایمنی، استحکام، امنیت اجتماعی، خدمات و زیرساخت‌های شهری می‌باشند.

این بافت‌های که به گونه‌های مختلفی تقسیم‌بندی می‌گردند همگی مورد هدف بازآفرینی هستند. بازآفرینی بدین مفهوم که فرآیند توسعه همه جانبه در عرصه‌های اقتصادی، اجتماعی، محیطی و کالبدی به منظور ارتقای کیفیت زندگی در محدوده‌ها و محله‌های هدف مداخله در پیوند با باقی شهر. (شرکت عمران و بهسازی شهری ایران، ۱۳۹۴، ص. ۱۷) یکی از مهم‌ترین بازآفرینی‌ها مبتنی بر گروه‌های اجتماعی است که از سال ۱۹۹۰ برنامه‌های بازآفرینی نسبت به میزان و نحوه درگیر نمودن مردم در فرآیند بهسازی و نوسازی شهری تغییر رویه داده است. توجه به نقش مردم و پتانسیل تشکیلات مردمی برای تشخیص و تعیین راه‌حل‌هایی کارا در نظام مسائل شهری محور اصلی این رویکرد است. در این رویکرد فرض بر آن است که مردم محلی براساس تجربیات عینی و ملموس خود از محیط زندگیشان، موثقت‌ترین مرجع برای تعیین مسائلی هستند که نیازمند توجه‌اند، بنابراین چنین اجتماعاتی راه‌حل‌ها را از آن خود بدانند. نتایج حاصله نیز به مراتب نسبت به آنچه از خارج برای آنان تعیین می‌شود پایدارتر خواهد بود. (Chatterdon, & bardalely, 2000, p. 98) به عبارتی دیگر بازآفرینی موفق و پایدار یک ناحیه زمانی ممکن خواهد بود که مردم در فرآیند آن شرکت داشته باشند و از مهارت‌هایی که برای اثرگذاری بر این فرآیند لازم است نیز برخوردار باشند. به همین سبب است که دو مسأله اساسی آگاهی و اختیار جزء دو موضوعات اساسی و مهم‌ترین اصول در بازآفرینی شهری هستند (carley & low, 2000, p. 71).

مفهوم مشارکت

مشارکت اجتماعی سطوح فعالیت از عضویت ساده در انجمن‌ها تا فعالیت‌هایی در حوزه‌های مختلف اجتماعی به‌منظور طرح مشکلات و درخواست اصلاح و تغییر سیاست‌ها را در بر می‌گیرد (رضایی، ۱۳۷۶، ص. ۱۱۰). مشارکت از نظر سطح (خردی، میانی و کلان)، از نظر انواع، بر حسب انگیزه ایجاد آن (درون‌زا و برون‌زا)، بر حسب چگونگی دخالت مردم (مستقیم و غیرمستقیم)، بر حسب سطوح فراگیری (محلی، منطقه‌ای و ملی)، بر حسب کیفیت همکاری مردم (طبیعی، خودانگیخته، داوطلبانه، برانگیخته و تحمیلی یا اجباری)، بر حسب سطوح اجرایی و محتوی عملکردی (بهره‌مندی خدمات، ارزیابی خدمات، ارائه پیشنهاد، تصمیم‌گیری و برنامه ریزی، اجرا و نظارت) و بر حسب موضوع و قلمرو اجرایی (سیاسی، اقتصادی و اجتماعی) حائز اهمیت است. (طالب، ۱۳۸۷، ص. ۱۰۷-۱۰۵) نگرش به مشارکت مفهومی جدید است که تعاریف متعددی از آن مطرح شده؛ نگرش یا طرز تلقی عبارت از آمادگی برای واکنش ویژه نسبت به یک فرد، شیء، فکر یا وضعیت است (رضاییان، ۱۳۷۹، ص. ۲۰۲). نگرش، ارزیابی یا برآوردی است که به صورت مطلوب یا نامطلوب درباره شیء، فرد یا رویدادی صورت می‌گیرد. نگرش، نظامی با دوام است که شامل یک عنصر شناختی، یک عنصر احساسی، و یک تمایل به عمل است. مؤلفه عاطفی شامل هیجان‌ات و عاطفه فرد نسبت به موضوع، خصوصاً ارزیابی‌های مثبت و منفی است. مؤلفه رفتاری چگونگی تمایل به عمل فرد در راستای موضوع را شامل می‌گردد. مؤلفه شناختی شامل افکاری است که فرد در مورد آن موضوع نگرش خاص دارد شامل: حقایق، دانش و عقاید (Taylor & Sears, 2003, p. 11).

مفهوم نگرش و ویژگی‌های آن

موضوع: هر آنچه که در میدان جهان‌شناختی فرد قرار داشته باشد موضوع نگرش را تشکیل می‌دهد.

جهت‌گیری: منظور از جهت‌گیری، موافقت یا مخالفت فرد با موضوع نگرش است.

شدت (والانس): منظور از والانس، درجه موافقت یا مخالفت نسبت به موضوع نگرش است. جزء شناختی نگرش ممکن است با موضوع کاملاً موافق باشد و آن را خیر مطلق بداند یا کاملاً مخالف باشد و آن را شر مطلق بداند.

نوع ترکیب: اجزای سازنده نظام سه بخشی نگرش ممکن است سطحی، ساده و یا عمقی و پیچیده باشند. هماهنگی: نگرش‌ها گاهی هماهنگ و زمانی ناهماهنگ‌اند؛ ممکن است کسی اعمال قدرت دولت را برای سرکوب مخالفان سیاسی تأیید کند، ولی با قاطعیت دولت در عرصه اقتصادی موافق نباشد (مهرآرا، ۱۳۹۰، ص. ۲۳۶-۲۳۴).

نگرش در خلأ شکل نمی‌گیرد بلکه در شکل‌گیری نگرش عوامل زیادی دخیل هستند (جوادی‌ن، ۱۳۸۳، ص. ۱۵).

باورها: سیستم باور آدمی، تصویر ذهنی محیط مرتبط اوست که با روابط علی و معلولی احتمالی تکمیل می‌گردد. هنگامی فرد نسبت به انجام رفتاری نگرش مثبت خواهد داشت که بداند (باور داشته باشد) رفتارش با نتایج مثبت قرین است (رضاییان، ۱۳۷۹، ص. ۲۰۴).

تجربیات: در موارد بسیاری، نگرش‌ها حاصل تجربه مستقیم فرد با موضوع یا شیء نگرش است. این شکل‌گیری ممکن است حاصل مشاهده یک رویداد منفی یا مثبت باشد. در این صورت ممکن است نگرش‌های منفی یا مثبت در انسان شکل گیرد (کریمی، ۱۳۹۳، ص. ۳۴).

شخصیت: هر نوع شخصیت با مجموعه خاصی از نگرش‌ها همراه است. به‌طور کلی افرادی با خلق و خوی معین صاحب نگرش‌های خاص منطبق با آن خلق و خو می‌شوند (کریمی، ۱۳۹۳، ص. ۴۳).

محیط: محیط می‌تواند با فراهم نمودن عوامل چون الگو و سرمشق، تأمین نیازها در شکل‌گیری نگرش افراد، تأثیرگذار باشد (کریمی، ۱۳۹۳، ص. ۴۴).

نگرش‌ها دارای سه بعد شناختی، عاطفی و رفتاری بدین شرح می‌باشند.

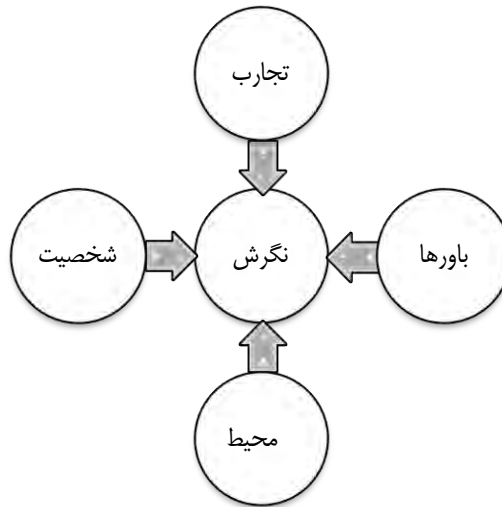
شناختی: عبارت از باورها و ارزش‌ها و اطلاعات درباره هدف شناخته شده به وسیله فرد است. و مؤلفه‌های آن عبارت است از آگاهی، فهم و دانش نسبت به وجود محصول (رضاییان، ۱۳۷۹، ص. ۲۰۲).

عاطفی: عبارت است از آن شامل احساس‌ها و عواطف درباره هدف، فرد، فکر، رخداد یا شیء و مؤلفه‌های آن ارزیابی، دوست داشتن و ترجیح دادن یک چیز بر چیز دیگر (رضاییان، ۱۳۷۹، ص. ۲۰۲).

رفتاری: بخش رفتاری آن از نگرش سرچشمه می‌گیرد و به نیت «رفتار به صورت معین» بر می‌گردد و مؤلفه‌های آن از گرایش، میل، را شامل می‌شود (رضاییان، ۱۳۷۹، ص. ۲۰۲).

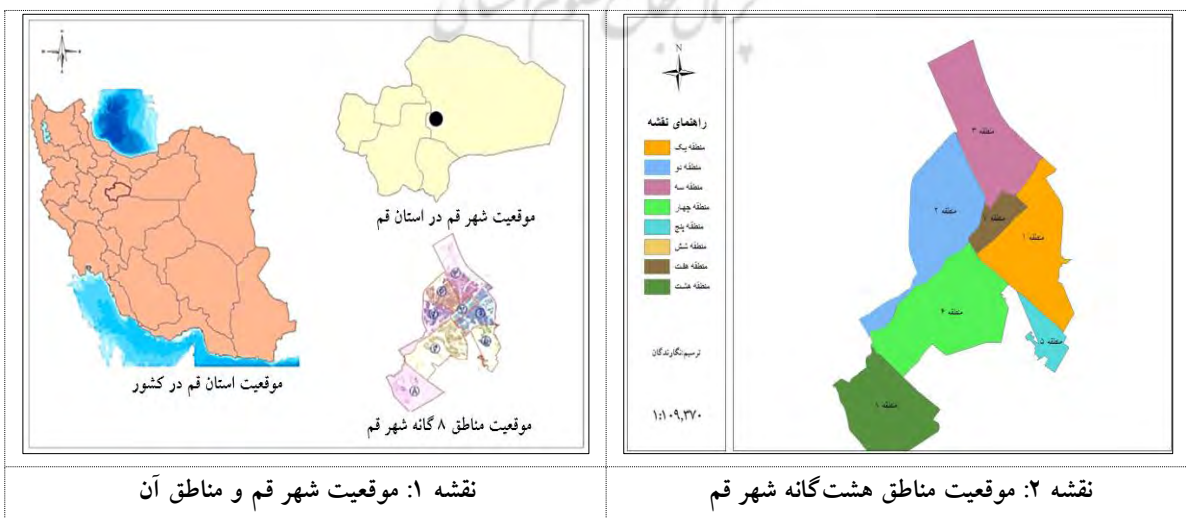
شکل ۱: مدل مفهومی تحقیق مؤلفه‌های اصلی نگرش

مأخذ: نگارندگان، ۱۳۹۶.

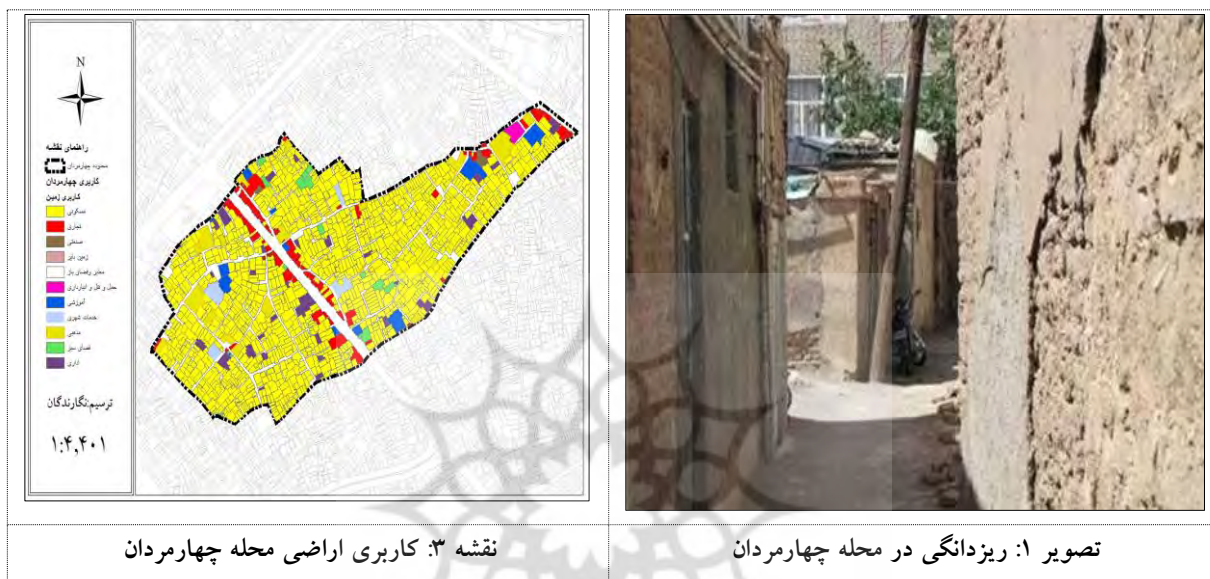
محدوده مطالعاتی

شهر قم مرکز شهرستان و استان قم در موقعیت جغرافیایی ۵۰ درجه ۴۷ دقیقه تا ۵۰ درجه ۵۶ دقیقه طول شرقی، ۳۴ درجه ۳۵ دقیقه تا ۳۴ درجه ۴۸ دقیقه عرض شمالی قرار دارد. این شهر در فاصله ۱۳۰ کیلومتری تهران از شمال، ۱۳۴ کیلومتری اراک از سمت جنوب غرب، ۲۷۰ کیلومتری شهر اصفهان از جنوب واقع شده است. همچنین در شعاع ۸۰ تا ۱۰۰ کیلومتری آن شهرهای مهمی همچون ساوه، کاشان قرار دارند. شهر قم به واسطه عبور راه‌های مواصلاتی شمال به جنوب، جنوب غرب، جنوب شرق به غرب کشور و همچنین خط آهن شمال به جنوب یکی از گره‌های مهم ارتباطی کشور محسوب می‌شود. در شرق شهر قم دشت کویر دریاچه نمک، در غرب آن ارتفاعات زاگرس و در جنوب آن رشته کوه‌های منفرد مرکزی قرار دارند. (موسی کاظمی، ۱۳۷۸) این شهر مساحتی حدود ۱۳ هزار هکتار دارد که براساس تقسیم‌بندی شهرداری دارای ۸ منطقه با نام‌های عرفی باجک، نیروگاه، خاکفرج، منطقه ۴، جمکران، شاه ابراهیم، منطقه مرکزی (معصومیه) و پردیسان می‌باشد.

محله چهار مردان (بافت مرکزی شهر قم)

سه نمونه مورد مطالعه این مقاله محله‌های مسکونی چهار مردان و هندیان و سیدمعصوم در شهر قم می‌باشد. نخستین محله مورد مطالعه محله چهارمردان می‌باشد. این محله در ناحیه ۱ منطقه ۷ شهرداری قم واقع شده است. محدوده این محله از غرب به خیابان طالقانی، از شرق بلوار پیامبر اعظم منتهی می‌شود و بزرگراه عمار یاسر و بلوار شهید روحانی به ترتیب از شمال و جنوب آن گذر می‌کند. جمعیت این محله ۷,۱۱۶ نفر و مساحت آن نیز ۱۷۳.۱ کیلومتر مربع می‌باشد.

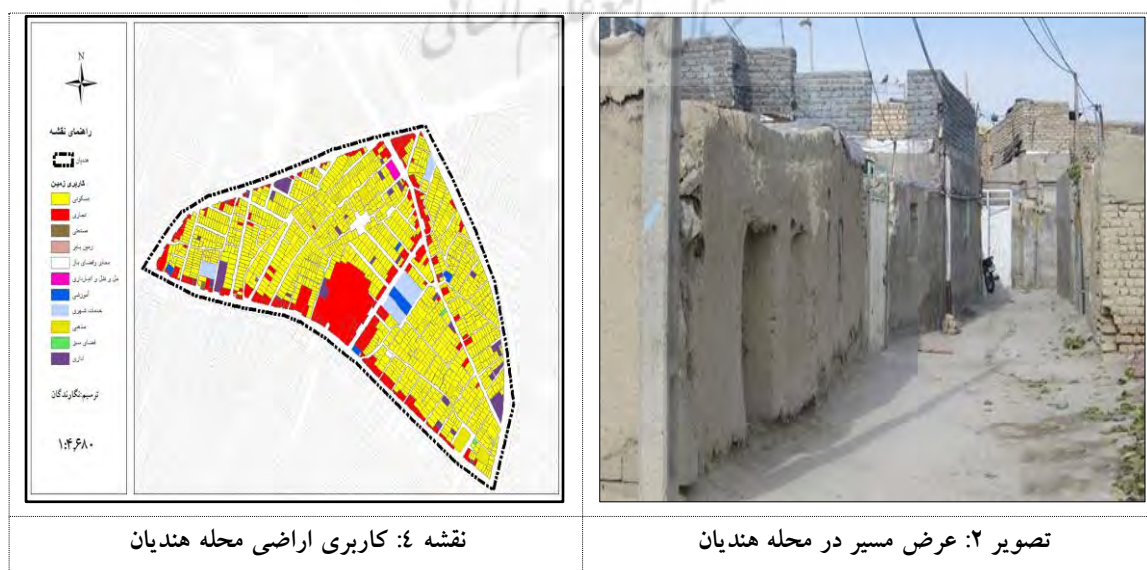

نقشه ۳: کاربری اراضی محله چهارمردان

تصویر ۱: ریزدائگی در محله چهارمردان

محله هندیان (بافت میانی شهر قم)

محله هندیان در ناحیه ۲ منطقه ۲ شهرداری قم واقع شده است. این محله از شمال به خیابان آیت ... کاشانی، از جنوب به خیابان نیروی هوایی، از شرق به خیابان امام خمینی و از غرب به خیابان امامزاده ابراهیم محدود می‌شود. و جمعیت آن براساس آخرین سرشماری برابر با ۹۸۵۰ تن و مساحت آن ۱,۴۵ کیلومترمربع می‌باشد.

نقشه ۴: کاربری اراضی محله هندیان

تصویر ۲: عرض مسیر در محله هندیان

محله سیدمعصوم (بافت حاشیه‌ای شهر قم)

محله سیدمعصوم در ناحیه ۲ منطقه د و شهرداری قم واقع شده است. این محله از شمال به بزرگراه امام علی (ع)، از جنوب به بلوار کشاورز، از شرق به خیابان توحید و از غرب به بلوار فاطمیه محدود می‌شود. جمعیت این محله براساس آخرین سرشماری برابر با ۳۷۴۲ نفر و مساحت آن ۱,۰۴۷ کیلومترمربع می‌باشد.

روش تحقیق

با توجه به موضوع تحقیق و سؤال‌های مطرح شده روش به کار گرفته شده روش توصیفی - تحلیلی است و در زمره تحقیقات پیمایشی می‌باشد. به این صورت که محققان بصورت مکرر با مراجعه به محدوده مورد مطالعه شاهد اتفاقات جاری بوده و عیناً مسائل را بررسی نموده اند. ابزار به کار گرفته شده در جمع‌آوری اطلاعات مطالعه اسنادی شامل (اسناد، کتب، آمارها، نقشه‌ها و سایر منابع) و مطالعه میدانی شامل؛ مراجعه به محل، مشاهده و برداشت میدانی (تصویربرداری، مصاحبه، پرسش‌گری) بوده است. در خصوص پایایی ابزار آماری تحقیق از روش آلفای کرونباخ و به منظور تعیین اعتبار و روایی پرسشنامه‌ها از آراء اساتید بهره گرفته شد. همچنین در ارزیابی‌های اولیه با استفاده از مقایسه‌های زوجی از آراء اساتید و کارشناسان در تعیین ضریب اهمیت گویه‌ها و گزاره‌ها استفاده شد و در بررسی فرضیه‌ها و تبیین ارتباط مستقیم متغیرها از روش آزمون همبستگی اسپیرمن و روش تحلیل مسیر جهت تعیین رابطه غیرمستقیم میان متغیرهای تحقیق استفاده شد. در بررسی روایی و پایایی پرسشنامه، از روش آلفای کرونباخ استفاده شد. مقدار آلفا برای مجموعه سؤالات ۰/۸۹۱ به دست آمد که پایایی پرسشنامه را در حد زیادی تأیید می‌کند. در تحلیل داده‌ها نیز از نرم‌افزار آماری SPSS، روش‌های آزمون همبستگی اسپیرمن و آزمون تحلیل مسیر استفاده شد. حجم نمونه؛ با استفاده از فرمول کوکران محاسبه شد. در این فرمول؛ حجم نمونه n و حجم جامعه آماری N ، احتمال وجود صفت P ، احتمال نبود صفت Q ، احتمال خطا d و درجه اطمینان t است. برای برقراری تعادل، p و q برابر با

۰/۵ در نظر گرفته شدند. سطح اطمینان نیز ۰/۹۵ در نظر گرفته شد. T برای سطح اطمینان ۰/۹۵، برابر با ۱/۹۶ است. D نیز ۰/۵ در نظر گرفته شد.

$$n = \frac{\frac{(t)^2 (p)(q)}{(d)^2}}{1 + \frac{1}{N} \left[\frac{(t)^2 (p)(q)}{(d)^2} - 1 \right]}$$

با توجه به حجم ۲۰۷۰۸ نفری جامعه آماری، از نمونه گیری سهمیه‌ای استفاده شد و حجم نمونه ۳۸۴ نفر به دست آمد که بر اساس سهم درصدی محله‌ها از جمعیت، ۱۵۰ پرسشنامه در محله چهارمردان (بافت مرکزی) و ۱۰۰ پرسشنامه در محله هندیان (بافت میانی) و ۱۳۴ پرسشنامه در محله سیدمعصوم (بافت حاشیه‌ای) توزیع شد.

یافته‌های تحقیق

یافته‌های توصیفی

بر اساس بررسی‌های به عمل آمده از جامعه آماری در قالب متغیرها به دو دسته؛ ویژگی‌های اجتماعی و اقتصادی هر خانوار و ویژگی‌های بافت مسکونی مورد بررسی واقع شد. از جمله ویژگی‌هایی از قبیل هزینه‌های خانوارها، شغل سرپرست خانوار به عنوان مشخصه‌های اقتصادی و سنجه‌هایی از قبیل سن سرپرست خانوار، سطح تحصیلات وی و بعد خانوارها مورد بررسی قرار گرفت که نتایج آن در سه محله چهارمردان واقع در بخش مرکزی شهر قم، محله هندیان واقع در بافت میانی شهر قم و محله سیدمعصوم واقع در بخش حاشیه‌ای شهر قم بهره گرفته شد. نتایج بدست آمده در جدول شماره ۲ آمده است.

جدول ۲: ویژگی‌های فردی جامعه مورد مطالعه

ویژگی جامعه	سن	تحصیلات	متوسط تحصیل کرده‌ها	شغل	متوسط بعد خانوار	متوسط هزینه ماهانه خانوار (ریال)
فراوانی (میانگین)	۴۸	دیپلم	۱,۵	خانه دار - کارگر	۴,۶	۱۶۵۰۰۰,۰۰۰

مأخذ: یافته‌های پژوهش، ۱۳۹۵.

محله‌های چهارمردان، هندیان و سیدمعصوم از جمله محله‌های بافت فرسوده شناسایی شده در طرح جامع - تفصیلی شهر قم می‌باشند. بنا به آنچه در جدول شماره ۲ آورده شده است در این محدوده‌ها متوسط سن سرپرست خانوار ۴۸ سال و متوسط سطح تحصیلات سرپرست خانوار دیپلم می‌باشد. همچنین در هر خانوار ساکن ۱,۵ تحصیل کرده وجود دارد و عمدتاً در میان مردان سرپرست خانوار زنان سرپرست خانوار مشاغلی از قبیل قالی‌بافی و کارگر بوده و مشاغل ساختمانی و خدماتی دارند و زنان خانه‌دار فاقد هرگونه منبع درآمدی، سرپرست و تحت پوشش سازمان‌های حمایتی؛ نظیر سازمان بهزیستی، سازمان ایتم و سازمان کمیته امداد می‌باشند و بنیه اقتصادی ضعیفی دارند. در صورتی که متوسط هزینه‌ها در میان این خانوارها یک ملیون و ششصد و پنجاه هزار تومان می‌باشد

و در هر خانوار به طور متوسط ۴,۶ نفر زندگی می‌کنند.

با توجه به جدول ۲، بافت مرکزی نسبت به بافت مرکزی متوسط متراژ واحدهای مسکونی کمتری دارد و همچنین بافت میانی نسبت به بافت حاشیه‌ای متراژ کمتری دارد و هم چنین نوع مالکیت و وضعیت آن که در بافت مرکزی بیشتر مستأجر بوده‌اند، درحالی‌که در بافت حاشیه‌ای و بافت میانی مالکیت بیشتر حالت شخصی به خود می‌گیرد. همچنین براساس یافته‌های بدست آمده بخش میانی شهر، مدت سکونت بیشتری با متوسط بیش از ۱۵ سال نسبت به بخش مرکزی شهر با میزان متوسط کم‌تر از ۵ سال دارد و بخش حاشیه‌ای شهر قم با میانگین متوسط بیش از ۵ سال و بیشتر سابقه سکونت در این محدوده از شهر را دارد. در ادامه به نتایج حاصل شده از ارزیابی سطوح سه‌گانه نگرش مردم نسبت به موضوع همکاری و مشارکت در سه محله چهارمردان، هندیان و سیدمعصوم پرداخته شد. در این ارزیابی سطح شناختی به عنوان میزان آگاهی مردم نسبت به موضوع و زوایا امر مورد بررسی قرار گرفت.

جدول ۳: ارزیابی نظر مردم در سطح شناختی نسبت به مشارکت در بهسازی و نوسازی محله

انحراف معیار			میانگین پاسخ‌ها × ضریب اهمیت			ضریب اهمیت هر گویه	سطح شناختی (آگاهی مردم از زوایای امر)
بخش حاشیه‌ای	بخش میانی	بخش مرکزی	بخش حاشیه‌ای	بخش میانی	بخش مرکزی		
۱/۲۱	۰/۷۵	۱/۱۳	۴/۳۰	۳	۲/۳۰	۰/۲۵۶	آشنایی با واژه مشارکت در زمینه بهسازی و نوسازی
۱	۰/۹۱	۰/۹۳	۲/۷۰	۳/۸۷	۱/۷۵	۰/۰۹۵	آشنایی با فرآیند بهسازی و نوسازی
۱/۱۴	۱/۰۳	۱/۳۱	۳/۵۵	۳/۰۷	۲/۴۰	۰/۶۵۲	آگاهی از تأثیر فرسودگی بر روح و روان اهالی
۱/۱۳	۱/۱۲	۱/۱۷	۳/۳۵	۱/۴۷	۲/۳۰	۰/۰۳۱	میزان مطالعه و اطلاعات در زمینه نوسازی مشارکتی
۱/۱۷	۰/۹۲	۱/۰۴	۴/۳۰	۳	۲/۴۰	۰/۰۶۱	آگاهی نسبت به خطرات محیطی (زلزله، سیل و...)
۱/۰۵	۱/۱۰	۱/۲۰	۳/۴۵	۳/۰۷	۳/۲۰	۰/۰۹۱	آگاهی از مفید بودن همکاری و تحول آن در محله
۱/۱۱	۰/۹۷	۱/۱۳	۳/۶۰	۲/۹۱	۲/۳۹		میانگین امتیاز گویه‌ها

مأخذ: یافته‌های پژوهش، ۱۳۹۵.

همان‌طور که در جدول ۳ نیز قابل مشاهده است به منظور ارزیابی میزان شناخت مردم از موضوع و آگاهی از بستر تحقق مشارکت در قالب چندین سؤال در سه بخش مرکزی، میانی و حاشیه‌ای شهر قم به مطالعه موضوع پرداخته شده است که نتایج آن بدین شرح می‌باشد. در یک طیف ۵ گانه (لیکرت) کم‌ترین میزان برابر با ۱ در نظر گرفته شد و بیشترین میزان برابر با ۵ و امتیازات براساس میانگین محاسبه شد. در این ارزیابی از ۶ گویه استفاده شد از جمله

آشنایی با واژه مشارکت در زمینه بهسازی و نوسازی، آشنایی با فرآیند بهسازی و نوسازی، آگاهی از خطرات فرسودگی در محله، میزان مطالعه و اطلاعات در زمینه نوسازی مشارکتی، آگاهی نسبت به خطرات محیطی (زلزله، سیل و...)، آگاهی از مفید بودن همکاری و تحول آن در محله که بررسی‌ها نشان می‌دهد محله سیدمعصوم واقع در بافت حاشیه‌ای شهر قم با بالاترین میزان آگاهی از زوایای امر با میانگین ۳/۶۰ در رتبه اول و محله هندیان واقع در بافت میانی با میانگین ۲/۹۱ در رتبه دوم و محله چهارمردان واقع در بافت کهن شهر قم با کم‌ترین میزان ۲/۳۹ قرار دارد. همچنین به منظور بررسی سطح ثبات از پاسخ‌های به دست آمده میزان انحراف معیار هر یک از گویه‌ها محاسبه شده است که میانگین آن در سه بخش به ترتیب در محله چهارمردان، ۱/۱۳ در محله هندیان ۰/۹۷ و میزان ۱/۱۱ در محله سیدمعصوم می‌باشد. البته مقادیر مذکور در هر قسمت حاصل ضرب میانگین نظرات جمع‌آوری شده اهالی ساکن در ضریب اهمیت هر گویه می‌باشد.

جدول ۴: ارزیابی احساس مردم نسبت به مشارکت در نوسازی محله

انحراف معیار			میانگین پاسخ‌ها × ضریب اهمیت			ضریب اهمیت هر گویه	سطح عاطفی (احساس شکل یافته محیط، باورها و...)
بخش حاشیه‌ای	بخش میانی	بخش مرکزی	بخش حاشیه‌ای	بخش میانی	بخش مرکزی		
۱/۳۵	۱/۱۱	۱/۲۷	۲/۵۵	۳/۶۷	۲/۵۵	۰/۹۵	محله‌ای در شهر قم با همکاری شهرداری و ساکنین تجهیز و نوسازی شده و الگوی مثال زدنی است.
۱/۱۷	۱/۲۴	۱/۱۱	۲/۷۰	۳/۸۷	۲/۷۵	۰/۶۵۲	کسانی هستند که با دریافت وام از مدیریت شهری اسکان به نوسازی مسکن خود نموده‌اند.
۰/۹۴	۱/۳۷	۱/۱۷	۲/۴۰	۳/۲۰	۲/۷۰	۰/۰۲۹	کسانی هستند که طی قراردادی ملک مسکونی خود را به زمین تبدیل کرده‌اند و از این مسئله رضایت دارند.
۰/۹۹	۱/۰۶	۰/۸۵	۳/۹۵	۳/۴۷	۳	۰/۱۳	شهرداری و مردم بر سر مشکلات شهری توافق ندارند
۰/۷۴	۱/۰۳	۰/۷۵	۴/۱۵	۳/۲۷	۳/۹۵	۰/۸۷	شهرداری خودسرانه اقدام به طرح‌ریزی محله‌های ما می‌کند.
۰/۹۶	۱/۳۵	۰/۶۹	۳/۷۵	۳/۶۰	۳/۸۰	۰/۰۲۸	اگر همه همسایه‌ها در طرح ساماندهی محله شرکت کنند ما نیز شرکت می‌کنیم.
۰/۸۷	۱/۰۸	۰/۹۹	۲/۶۵	۳/۲۰	۳/۴۰	۰/۷۵	عدم مشارکت مردم در دعوت شهرداری‌ها به مشارکت در نوسازی این تفکر را ایجاد می‌کند که خللی در کار وجود دارد.
۱/۰۴	۱/۱۱	۰/۹۳	۳/۴۰	۳/۳۳	۳/۳۵	۰/۵۶۹	همکاری محله‌ای چون با سر کشیدن در زندگی‌ام همراه است را قبول ندارم.
۱/۲۱	۰/۹۱	۱/۱۳	۳/۳۰	۳/۱۳	۳/۳۵	۰/۶۷۸	اساساً مشارکت برایم سودی ندارد و از این کار سر باز می‌زنم
۱/۰۴	۱/۱۴	۰/۹۹	۳/۴۵	۳/۲۰	۲/۸۶		میانگین امتیاز گویه‌ها

مأخذ: یافته‌های پژوهش، ۱۳۹۵.

در بخش دوم از یافته‌های به دست آمده به منظور ارزیابی سطح عاطفی افراد محله نسبت به عامل مشارکت و همکاری، گویه‌ها در پنج طیف از خیلی کم با ارزش امتیازی ۱ تا خیلی زیاد با ارزش امتیازی ۵ دسته‌بندی و در سه بخش از بافت فرسوده شهر قم در محله‌های مورد بررسی و به محک قضاوت اهالی گذاشته شد. در سطح دوم نگرش که سطح عاطفی - احساسی محسوب می‌شود و به نوعی معلول سطح شناختی و علت سطح رفتاری است در قالب چندین گزاره از اهالی در سه محدوده مورد بررسی واقع شد.

در این بخش که سطح دوم نگرش و سطح عاطفی نگرش بحساب می‌آید و معلول سطح شناختی و علت سطح رفتاری به عنوان سطح سوم نگرش به‌شمار می‌آید، مورد بررسی قرار گرفت؛ بررسی‌ها نشان می‌دهد که محله سیدمعصوم (بافت حاشیه‌ای شهر قم) با بیشترین میزان با میانگین $3/45$ حساسیت‌هایی نسبت به جریان بهسازی و نوسازی با رویکرد مشارکتی دارد. در بافت میانی شهر قم که در این تحقیق محله هندیان است با میانگین $30/30$ قرار دارد و پس از آن محله چهارمردان با میزان $2/86$ واقع در بخش حاشیه‌ای شهر می‌باشد و رتبه سوم را دارد. در ادامه همین سطح که سطح دوم می‌باشد مقوله پر اهمیتی در قالب رضایت‌مندی سکونتی در قالب چندین گویه به محک قضاوت پاسخ دهندگان قرار گرفت تا از این طریق بتوان ارتباط آن را به سطح سوم که سطح رفتاری و تمایل به عمل است مورد بررسی قرار گیرد. رضایت‌مندی سکونتی به مفهوم پاسخ‌دهندگی شرایط عینی در برابر تقاضای ذهنی اهالی مورد قضاوت واقع می‌شود مورد بررسی واقع می‌شود در واقع این قسمت شاخص‌های محیط کالبدی - فضایی و محیط اجتماعی - اقتصادی مورد بررسی قرار گرفته است تا ارتباط آن با میزان تمایل به تغییر محله مورد آزمون واقع شود. نتایج بدست آمده از رضایت‌مندی مردم از شرایط زندگی در محله در قالب ۵ گویه مورد ارزیابی قرار گرفت که به شرح ذیل جدول ۵ می‌باشد.

جدول ۵: میزان رضایت‌مندی از وضعیت محله

انحراف معیار			میانگین پاسخ‌ها ضرب اهمیت			ضریب اهمیت هر گویه	میزان رضایت‌مندی سکونتی
بخش حاشیه‌ای	بخش میانی	بخش مرکزی	بخش حاشیه‌ای	بخش میانی	بخش مرکزی		
۱/۲۶	۰/۹۶	۱/۲۵	۳/۳۵	۳/۰۷	۳/۱۰	۰/۹۳	رضایت از کیفیت شرایط زندگی
۱/۰۵	۱/۲۴	۱/۱۹	۳/۲۰	۳/۴۰	۳/۲۰	۰/۸۶	رضایت از منزل مسکونی
۱/۴۳	۱/۱۶	۱/۳۳	۳/۰۵	۲/۹۳	۳/۲۵	۰/۶۳۶	وضعیت معابر و کوچه‌ها
۱/۴۳	۰/۹۴	۱/۴۶	۲/۸۰	۲/۸۰	۲/۳۵	۰/۴۵۶	رضایت از امنیت محله
۱/۲۶	۱/۰۵	۱/۶۳	۲/۱۵	۲/۴۰	۲/۸۵	۰/۵۶۱	رضایت از خدمات تفریحی و رفاهی در محله
۱/۲۹	۱/۰۷	۱/۳۷	۲/۱۱	۲/۳۲	۳/۰۵		میانگین امتیاز گویه‌ها

مأخذ: یافته‌های پژوهش، ۱۳۹۵.

براساس جدول شماره ۵ بیشترین میزان رضایت‌مندی سکونتی در بافت مرکزی شهر قم در محله چهارمردان می‌باشد. به لحاظ مقایسه نسبتی مردم ساکن در محله چهارمردان نیز نسبت به شرایط زندگی در محله ناراضی هستند ولی نسبت به محله‌هایی از قبیل محله هندیان در بافت میانی بیشتر است. میزان رضایت‌مندی در محله هندیان ۲/۳۳ می‌باشد که این محله رتبه دوم را داراست و کم‌ترین میزان رضایت‌مندی در محله سید معصوم می‌باشد که از شرایط جاری بشدت ناراضی هستند و میزان رضایت‌مندی در این محله معادل ۲/۱۱ می‌باشد. البته میزان رضایت‌مندی در بافت میانی و مرکزی تفاوت بسیاری را نشان نمی‌دهد. در سطح سوم نگرش که تمایل به عمل محسوب می‌شود و سطح رفتاری نامیده می‌شود، براساس آنچه گفته شده، مشارکت در مفهوم درگیری ذهنی و عاطفی و فیزیکی فرد در گروه تلقی می‌شود به همین منظور سوالاتی از این قبیل از اهالی پرسیده شد. سطح سوم که سطح رفتاری نگرش می‌باشد و تمایل به عمل که معلول عوامل احساسی و شناختی خانوارهاست را نشان می‌دهد.

جدول ۶: میزان تمایل به همکاری و مشارکت

انحراف معیار			میانگین پاسخ‌ها×ضریب اهمیت			ضریب اهمیت هرگویه	میزان تمایل به عمل (سطح رفتاری نگرش)
بخش حاشیه‌ای	بخش میانی	بخش مرکزی	بخش حاشیه‌ای	بخش میانی	بخش مرکزی		
۱/۱۹	۱/۳۵	۱/۱۵	۳/۳۵	۳/۳۹	۲/۱۱	۰/۷۸	اندیشه کردن به موضوع بهسازی و نوسازی مشارکتی
۱/۰۷	۱/۲۷	۱/۴۶	۳/۲۰	۱/۱۲	۳/۲	۰/۴۵	اعتماد به مسئولین شهرداری و سازمان‌های مرتبط
۱/۱۳	۱/۱۱	۰/۹۶	۴/۰۵	۳/۱۸	۲/۲	۰/۹۸	شرکت در کارهای ساختمانی و گردهمایی‌های لازم
۱/۱۵	۱/۱۰	۱/۰۷	۴/۱	۱/۸	۳/۲	۰/۸۹۵	واگذاری مسکن جهت نوسازی
۱/۲۵	۱/۰۶	۱/۰۵	۳/۱۵	۴/۱	۴/۱	۰/۷۸۹	تجمع با قطعه مجاور
۰/۷۵	۱/۳۶	۱/۳۲	۳	۳/۱۱	۳/۱۲	۰/۴۵۶	مشارکت با انبوه سازان
۱/۰۵	۱/۰۲	۱/۱۵	۴/۱۴	۴/۳۷	۴/۴	۰/۴۵۹	تعویض منزل با زمین
۱/۶۸	۱/۱۹	۱/۴۵	۴/۷۰	۳/۹۶	۴/۱۸	۰/۸۷۱	تعویض منزل با ساختمان نوسازی نوساز
۱/۰۳	۱/۱۸	۱/۲۰	۴/۴۷	۳/۵۶	۳/۱۱		مجموع امتیاز

مأخذ: یافته‌های پژوهش، ۱۳۹۵.

براساس جدول شماره ۶ میزان تمایل به همکاری به مشارکت در کلیه سطوح اعم از مشارکت منفعلانه تا مشارکت در سطح فعال و با حضور فیزیکی که در سه محله واقع در بافت مرکزی، میانی و حاشیه‌ای شهر قم، نشان دهنده آن است که بیشترین میزان تمایل به مشارکت در بافت حاشیه‌ای شهر قم با میزان ۴/۴۷ می‌باشد. بافت میانی شهر قم با میزان ۳/۵۶ رتبه دوم به لحاظ موقعی و میزان تمایل به مشارکت را داراست و بافت مرکزی با میانگین ۳/۱۱ کم‌ترین میزان مشارکت را داراست. از این منظر هرچه از بافت مرکزی به بافت حاشیه‌ای برویم تمایل

به بهسازی و نوسازی مشارکتی بیشتر می‌شود و نقش مردم پرنگ‌تر می‌باشد و می‌توان برای آن برنامه‌ریزی کرد. لذا در خصوص نگرش‌ها بایستی دقیقاً مسیر شکل‌گیری نگرش مشارکتی و عوامل مؤثر بر آن را شناسایی نمود تا بتوان برنامه مدونی برای آن تنظیم نمود.

یافته‌های توصیفی تحقیق نشان می‌دهد هر چه از بافت مرکزی به بافت میانی و به ترتیب یافت حاشیه‌ای رفته‌ایم میزان همکاری و تعامل در مشارکت افزایش یافته است از طرفی همین مسأله گویای این است که نظم خاصی در ارتباط با شرایط محیطی اعم از محیط اجتماعی، اقتصادی، کالبدی حاکم بر این سه گانه بافت فرسوده وجود دارد که فرضیات تحقیق نیز بر همین اساس تدوین گردید که نتایج در ادامه آمده است.

یافته‌های تحلیلی

از آنجا که متغیرهای مورد بررسی در این تحقیق از نوع کیفی می‌باشد آزمون‌های بخصوصی را طلب می‌کند از طرفی بسته به اهداف تحقیق از آزمون همبستگی اسپیرمن با استفاده از نرم‌افزار SPSS استفاده می‌شود در این بخش به آزمون فرضیه‌ها مطرح شده پرداخته می‌شود در این بررسی سطح معنی‌داری، با ۹۵٪ سطح اطمینان و خطای ۰/۰۵ محاسبه گردیده است.

جدول ۷: بررسی ارتباط عوامل مؤثر بر تمایل به مشارکت با آزمون همبستگی اسپیرمن

عوامل	Spearman	Sig	N
مدت سکونت در محله	۰,۳۲	۰,۱۶۵	۳۸۴
سطح آگاهی	۰,۶۳	۰,۰۰۰	۳۸۴
تجارب انجام شده	۰,۸۹	۰,۰۴۵	۳۸۴
توافق بر سر مشکلات	۰,۷۳	۰,۰۴۵	۳۸۴
رضایت‌مندی سکونت	۰,۶۳	۰,۰۰۰	۳۸۴
تصمیم سایر اهالی	۰,۲۳	۰,۰۰۰	۳۸۴

مأخذ: یافته‌های پژوهش، ۱۳۹۵.

همچنین در یک دید کلی سعی شد تا از طریق نتایج بدیت آمده ارتباط بین سطوح سه گانه نگرش مردم بررسی‌هایی به عمل آمد تا نوع ارتباط بین متغیرها به شکل واضح‌تری مشخص شود و نتایج به شرح جدول ۸ بشرح زیر بیانگر روابط میان متغیرهاست. بررسی‌هایی به عمل آمد تا نوع ارتباط بین متغیرها به شکل واضح‌تری مشخص شود و نتایج به شرح جدول ۸ بشرح زیر بیانگر روابط میان متغیرهاست.

همبستگی میان سطوح نگرش در بافت‌های فرسوده قم نشان دهنده این است که ارتباط همبستگی مستقیم میان سطوح سه گانه وجود دارد و این موضوع نشان‌دهنده این است که نگرش ساکنان قابل دخالت و کنترل بوده و برنامه‌ریزی به‌منظور افزایش میزان انگیزه‌های مشارکتی نیازمند به الزامات آن از قبیل برنامه‌ریزی ارتقاء سطح شناختی نگرش است.

جدول ۸: رابطه بین سطوح سه گانه نگرش شناختی - عاطفی - رفتاری در جامعه آماری مورد مطالعه

سطح رفتاری	سطح عاطفی	سطح شناختی	بررسی همبستگی
۰/۸۷	۰/۸۳	۱	سطح شناختی
۰/۸۲	۱	۰/۶۴	سطح عاطفی
۱	۰/۵۴	۰/۷۵	سطح رفتاری

مأخذ: یافته‌های پژوهش، ۱۳۹۵.

آزمون تحلیل مسیر

باتوجه به یافته‌های تحقیق حاضر مدل خروجی با استفاده از روش آماری تحلیل مسیر برای درک بهتر نتایج استخراج شده است. مبنای این مدل بر این اساس است که تأثیرات مستقیم متغیر مستقل بر متغیر وابسته را می‌توان با روش‌های متفاوتی بدست آورد. اما تأثیرات غیرمستقیم متغیر مستقل بر متغیر وابسته هم‌چنان مبهم باقی می‌ماند. این مدل به بررسی تأثیرات غیرمستقیم متغیرها می‌پردازد. و سعی شده است مسیر شکل‌گیری تمایل مردم به مشارکت و عوامل مؤثر بر آن با توجه به فرضیه‌های تحقیق تبیین گردد.

شکل ۲: ضرایب مستقیم و غیرمستقیم متغیرهای مؤثر بر تمایل به مشارکت در سطوح نگرش

مأخذ: یافته‌های پژوهش، ۱۳۹۵.

براساس محاسبات انجام شده توسط نگارندگان درخصوص تأثیرات بررسی اثرات غیرمستقیم؛ نشان از ارتباط در چند مسیر دارد. باورها، شخصیت، و تجارب افراد منجر به ایجاد نوعی احساس یا طرز تلقی در فرد گردیده و بدین واسطه تمایل به عمل در یک‌والانس مشخص شکل می‌گیرد یعنی بصورت غیرمستقیم انگیزه به عمل تحت‌الشعاع عامل باور، شخصیت، محیط، تجربیات فردی در گروه می‌گردد. در محاسبات انجام شده این مسیر با میزان ۰/۳۵ بر عامل طرز تلقی نسبت به مفید یا غیرمفید بودن مشارکت اثرگذار است و برداشت ذهنی نیز بر روی تمایل به عمل با

میزان ۰/۶۷۵ اثر مستقیم دارد. در سایر مسیرها نیز عامل باورها، شخصیت و محیط بر روی سطح آگاهی خانوارها با میزان ۰/۲۶ اثرگذار است. و به همین ترتیب سطح آگاهی نیز به واسطه مسیر دیگری با میزان ۰/۴۵۶ اثر دارد. در مسیرهای دیگری نیز سطح آگاهی به واسطه تأثیرپذیری از عامل باورها، تجارب و شخصیت با همان میزان ۰/۲۶ بر روی برداشت ذهنی از مشارکت با میزان ۰/۱۷ تأثیر دارد و برداشت ذهنی نیز با میزان ۰/۶۷۵ بر روی تمایل به عمل یا سطح رفتاری نگرش اثرگذار است. شایان ذکر است مسیرها بشرح شکل شماره ۲ می‌تواند در مسیرهای مختلف اثر داشته باشد که شناسایی آنها به منظور برنامه‌ریزی اهمیت دارد.

بحث و بررسی

براساس مسأله پژوهش که آگاهی از نگرش خانوارها را مورد بررسی قرار داده است. شهر قم به سبب آن که وسعت بسیاری از بافت‌های آن دچار فرسودگی و ناکارآمدی و معضلات مترتب از آن دست بر گریبان است. درحال حاضر عمیقاً نیاز به بسیج منابع اجتماعی و مشارکت همکاری و البته مشروط بر اقدامات صادقانه از جانب مدیریت شهری می‌باشد. در این خصوص با توجه به یافته‌های تحقیق بافت مرکزی، میانی و حاشیه‌ای شهر قم سبک نگرشی متفاوتی نسبت به مشارکت دارند که این امر تحت تأثیر مستقیم و غیرمستقیم متغیرهایی می‌باشد که به شرح فرضیه‌های تحقیق مورد آزمون واقع شد. آنچه حائز اهمیت است آنکه در شکل‌گیری نگرش سازوکارهای متفاوتی وجود دارد. شناخت عمیق، تفکر مستدل، رفتار با تأمل از زمانی که کار می‌افتد که تفکر عمیق و دقیقی در باب نگرش‌های مان داریم و سازوکار دوم زمانی است که شناخت سطحی، تفکر غیرمستدل و رفتار بی‌تامل. در این دو سازوکار دو عامل زمان و سطح آگاهی اهمیت بسیاری دارد اما براساس آنچه منتقدان نگرش بر آن پایبندند که فشارهای اجتماعی نگرش‌ها را نیز عوض می‌کند. می‌بایست ذکر کرد که پیش‌شرط اصلی برنامه‌ریزی در نگرش، آگاهی و کنترل شرایط اثرگذار بر تصمیمات فردی و برنامه‌ریزی برای آن است. نگرش خانوارها در بافت‌های فرسوده گویای این است که تا زمانی که تجارب موفق حاصل نشده و چه بسا تجارب ناموفقی در خصوص نوسازی و بهسازی و همکاری مردم وجود ندارد، اعتماد مردم از میان می‌رود و انتظار از مردم در جهت مشارکت نامعقول به نظر می‌آید. دیگر عامل رضایت‌مندی سکونت است که مردم تا زمانی که نسبت به وضعیت موجود اظهار نارضایتی نداشته باشند نیازی بر تغییر نبینند، نمی‌توان گفت تغییر باید به وقوع بپیوندد. توافق بر سر مشکلات نیز عامل اساسی است که بایستی مورد توجه قرار گیرد. بنا به اظهارات اهالی ساکن در محدوده‌های هدف ساماندهی، شهرداری‌ها خودسرانه اقدام به طرح‌ریزی نموده و از نظر آنان تفاوتی میان مطالبات مردمی و مدیران وجود ندارد. همچنین این تحقیق نشان داد ارتباط معناداری میان میزان سکونت در محله و سطح آگاهی مردم از وقایع جاری در برنامه‌ها و طرح‌های شهرسازی و تصمیم سایر اهالی با انگیزه‌هایی نسبت به همکاری و تعاون نسبت به تغییر وضعیت موجود و در یک مفهوم کلی نسبت به مشارکت در سطوح ذهنی و عاطفی و رفتاری اثرگذار است.

براساس مصاحبات انجام شده در قالب سوالاتی باز از اهالی، مستضعف‌نشین بودن محله و ضعف دستگاه‌های اجرایی در پرداخت اعتبارات جهت نوسازی و مشکلات با پرداخت دلیل تداوم فرسودگی بر می‌شمارند. عده‌ای نبود فرد معتمد در محله‌ها، پایین بودن سطح اختیارات مردم، اجباری بودن اقدامات و طرح‌ها، معماری ناصحیح

بناهای نوسازی شده، ابقای تفکر فردگرایی در میان مردم، نبود اعتماد به دانش فنی مسئولین در طراحی و برنامه‌ریزی شهری، ضعف در اطلاع‌رسانی و بالا بودن تفکر توطئه از ناحیه مدیران شهری را برشمردند.

نتیجه‌گیری و پیشنهادات

تفکر برنامه‌ریزی شناخت را مهم‌ترین بخش فرآیند برنامه‌ریزی می‌داند و برنامه‌ریزی به‌منظور انگیزه‌های مشارکتی نیازمند تغییر نگرش خانوارهای ساکن در بافت‌های فرسوده است. براساس بررسی‌های به عمل آمده و یافته‌های حاصل شده، اهالی ساکن در بافت‌های فرسوده شهر قم تغییر وضع موجود را امری ضروری می‌دانند و اکثراً بر این مسأله واقفند اما هنگامی که فراخوان همکاری از آنها شود امتناع می‌ورزند. عده‌ای حل مشکلات را وظیفه مدیریت شهری می‌دانند و حاضر نیستند در این خصوص همکاری داشته باشند. به بیان دیگر معتقدند شهرداری‌ها و نهادهای متولی امر نوسازی و بهسازی از سر شانه خالی نمودن از مشکلات پیشامده مردم را فرا می‌خوانند و همواره هیچ تجربه مثال زدنی ندارند. عده‌ای از روی وا همه از ایجاد طرح‌های مدرنیستی بافت مسکونی جدید در محله‌هایشان و تجاری‌سازی نظیر طرح محله نواب تهران وا همه دارند و به هیچ وجه تمایل در این خصوص ندارند. می‌توان گفت مردم مشکلات را خوب شناخته‌اند اما راه‌حل را تنها از طریق واگذاری کلیه اختیارات مالی، اجرایی و برنامه‌ای را از آن خود می‌دانند و مدیران شهری را در جایگاه رهبرانی ناظر و هماهنگ کننده ترجیح می‌دهند تا مداخله بدون نظرخواهی. لذا در این تحقیق نشان داده شد تمامی اهالی ساکن در بافت‌های فرسوده به یک سبک جذب برنامه‌های مشارکتی نمی‌شوند بلکه عده‌ای از روی عدم استطاعت مالی، عده‌ای به سبب رضایت‌مندی سکونتی و غیره، تمایلی به همکاری ندارند. همچنین باید اضافه کرد تا هنگامی که تجارب قابل توجهی در خصوص نوسازی و بهسازی بافت‌های فرسوده شهری وجود نداشته باشد انتظار مشارکت از مردم نامعقول به نظر می‌آید و از الزامات مشارکت-جویی ساکنان به شمار می‌آید و مواردی از قبیل نظرخواهی از ساکنان و توافق بر سر مشکلات بافت سکونتی و واگذاری حقوق و اختیارات به اهالی از الزامات مشارکت‌پذیری مردم به شمار می‌آید. از طرفی این مقاله درصدد صحنه گذاشتن علمی بر روی پیشنهادات محتمل به نظرخواهی در خصوص آنها پرداخت. از جمله پیشنهادی با مضمون نقش رسانه‌ها در آموزش و بسترسازی با کسب بیشترین نظر موافق از جانب اهالی ساکن در شهر قم و در وهله دوم جذب و بکارگیری افراد محلی در دفاتر تسهیل‌گری نوسازی به عنوان پیشنهاد دوم و صرف‌نظر از واگذاری اعتبارات مستقیم چون وام و بسترسازی به‌منظور تهیه و اجرای طرحی جامع و مداوم به جای طرح‌های مدرنیستی عجولانه و همچنین برگزاری گردهمایی‌های محله‌ای با محور تجارب موفق بهسازی و نوسازی محله‌ای، واگذاری حقوق، ضمانت‌های قانونی و اجرایی را می‌توان از پیشنهادات کاربری پژوهش حاضر برشمرد. لذا توصیه می‌گردد تا تحقیقات آتی با محوریت نگرش ساکنان حول فرضیه‌سازی با ساختار جزئی‌تری بسته به ویژگی‌های محیطی بافت مسأله‌دار تدوین و پیگیری شود تا بتوان به یک مدل تحلیلی مرجع دست یافت.

منابع

۱. اسماعیل زاده، حسن و شمسی پور، صالح و اسماعیل زاده، یعقوب ۱۳۹۳، بررسی عوامل مؤثر بر مشارکت مردم در ساماندهی بافت‌های فرسوده شهری، فصلنامه انجمن علمی جغرافیایی ایران، سال دوازدهم، شماره ۴۳.
  ۲. جوادی‌ن، رضا ۱۳۸۳، مدیریت رفتار سازمانی، انتشارات نگاه دانش، مشهد.
  ۳. دلاور، علی، ۱۳۷۹، روش‌های تحقیق در روانشناسی و علوم تربیتی، انتشارات دانشگاه پیام نور، تهران.
  ۴. رضایی، عبدالعلی، ۱۳۷۶، مشارکت اجتماعی، هدف یا ابزار توسعه، اطلاعات سیاسی اقتصادی شماره ۱۱۰، تهران.
  ۵. رضاییان، علی، ۱۳۷۹، مدیریت رفتار سازمانی، انتشارات سمت، تهران.
  ۶. سرور، رحیم و میرزازاده، روح‌ا... و سلطان‌زاده، اکبر و سبحانی، نوبخت، ۱۳۹۵، ارزیابی شاخص‌های کالبدی بافت‌های فرسوده شهری و مسائل آن، مورد مطالعه شهر اشنویه، دوفصلنامه پژوهش‌های بوم‌شناسی شهری، سال هفتم، شماره ۲.
  ۷. سرور، رحیم، ۱۳۹۰، بررسی ظرفیت‌های بافت فرسوده و توانمندسازی آن، مطالعه موردی شهر بافق، فصلنامه انجمن علمی جغرافیایی ایران، سال نهم، شماره ۳۱.
  ۸. شرکت عمران و بهسازی شهری ایران، ۱۳۹۴، مجموعه قوانین و مقررات بازآفرینی شهری پایدار، وزارت راه و شهرسازی، تهران.
  ۹. صالحی‌ریحانی، سیدحسن، ۱۳۸۰، طراحی آموزشی، انتشارات قطره، تهران.
  ۱۰. طالب، مهدی ۱۳۸۷، مدیریت روستایی در ایران، انتشارات دانشگاه تهران، تهران.
  ۱۱. کریمی، یوسف، ۱۳۹۳، نگرش و تغییر نگرش، انتشارات ویرایش، تهران.
  ۱۲. موسوی، حمیدرضا، ۱۳۸۵، روش به کارگیری الگوی فرآیند طراحی شهری با تمرکز بر مشارکت مردم در برنامه‌ریزی و طراحی بافت‌های فرسوده و ناکارآمد شهری، دومین سمینار ساخت و ساز در پایتخت، تهران.
  ۱۳. مهرآرا، علی اکبر، ۱۳۹۰، زمینه روانشناسی اجتماعی، انتشارات مهرداد، تهران.
  ۱۴. مهندسین سبزاندیش پایش، ۱۳۸۲، مطالعات امکان‌سنجی توانمندسازی محلات شهر بندرعباس، سازمان عمران و بهسازی شهری ایران، تهران.
  ۱۵. مهندسین مشاور شارستان، ۱۳۹۰، طرح تفصیلی قم، شهرداری قم.
1. Carley, M., low, J. 2000, regeneration in the 21st century policies into practice, an over view of the joseph rowntree.
  2. paul Chatterdon, "david bardalely (2001). bringing britain together? the limitation of area-based regeneration policies in addressing deprivation. local economy, 98-111.
  3. Taylor, P., Sears, A, 2003 Social Psychology. New Jersey: Pearson Education, Upper Saddle River.
  4. Moser (1989), community participation in urban projects in the third world, progress in planning, vol. 32 part 2.
  5. Renee A.Irvan, Jhon Stansbury, (2004), Citizen Participation in Decision Making: Is It Worth The Effort? Public Administration Review, Vol. 64, No.1.
  6. <http://www.worldbank.org/afr/particip/keycon.htm>
  7. www.ILO.com

8. <http://www.tugi.apdip.net>.

